

Mimar Sinan'ın eserlerinin listesini veren *Tezkiretül'-ebniye*'nin sekizinci bölümünde köprüler anlatılırken üçüncü sırada "Mustafa Paşa Köprüsü, Meriç suyu üstünde" denilmektedir. Sinan ayrıca köprü başında günümüzde izi bile kalmayan Haseki Sultan Camii'ni de inşa etmiştir. Evliya Çelebi bunun "selâtin camii gibi bir câmi-i rüşen" olduğunu belirttiğinden sonra etrafındaki imaret, sıbyan mektebi, han, hamam, çarşı ve pazarın da Mimar Sinan yapısı olduğuna işaret etmektedir. Sinan 1539'da hassa mimarı olmuş, fakat bu tarihten önce de herhalde mimarlık kabiliyetini belli eden yapılar meydana getirmiştir. Eserleri listesinde adı açık şekilde belirtildiğine göre Mustafa Paşa Köprüsü büyük ihtimalle onun tarafından inşa edilmiştir.

1964 yılı Eylül ayı içinde üzerinden geçtiğimiz köprü'nün kitabesinin bir fotoğrafını gizlice çektik; eseri imkân nisbetinde incelememiz mümkün oldu. O tarihlerde köprü gayet sağlam durumdaydı. Tarih içinde Cisir-i Mustafa Paşa'dan geçen seyyahlar değişik ölçüler vermişlerdir. Bunlara göre göz sayısı on yedi ile yirmi bir arasında değişmekte, uzunluk ise 325-442 adım olarak verilmektedir. Jireçek köprüyü 325 adım uzunluk ve 9 adım genişliğinde, on dokuz gözlü olarak kaydeder. Yeni tesbitlere göre 300 m. kadar uzunlukta olan Cisir-i Mustafa Paşa, ortada dört büyük göze ve bunlardan itibaren iki uca doğru alçalan sivri kemerli sekiz gözle sahiptir. Böylece göz sayısı yirmiyi bulur. Gözlerin aralarındaki pâyelerde mahmuzlar bulunmaktadır. Köprü'nün iki yanı düz korkuluk levhaları ile sınırlanmıştır. Tam ortada, köprü'nün genel nisbetleri içinde biraz yüksek ve gösterişli bir kitâbe köşkü yükselir. Mihrap biçimindeki bir kemerin üstüne mermer kitâbe yerleştirilmiştir. Köprü muntazam işlenmiş kesme taşlardan yapılmıştır. Bu malzemenin 10 km. kadar uzakta Karabağ köyündeki ocaktan çıkarıldığı tesbit edilmiştir. O yıllarda Bulgar makamlarınca köprü'nün etraflı incelenmesi ve resminin çekilmesi istenmediğinden, hatta bu yolda girişimleri olanlar çok şiddetli takibata uğradığından daha açık ölçüler elde edilememiştir.

Cisir-i Mustafa Paşa sade, âhenkli ve temiz çizgilere sahip bir yapıdır. Osmanlı döneminin ana sefer ve kervan yolunun üstündeki hayrat eserlerinin en değerlileri arasında yer alır. Ayrıca Sinan'ın

ilk eserlerinden biri olarak da özel önemle sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 370, s. 326; BA, MD, nr. 407, hk. 22; H. Dernschwam, *Tagebuch einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasien: 1553/55* (nşr. F. Babinger), München-Leipzig 1923, s. 22-23, 153; Kunalizâde, *Tezkire*, II, 726; O. G. de Busbecq, *Vier Briefe aus der Türkei* (nşr. W. von der Steinen), Erlangen 1926, s. 32; a.e.: *Türk Mektupları* (trc. H. Cahid Yalçın), İstanbul 1939, s. 37; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 422; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmî*, II, 118 vd.; S. Schweigger, *Ein neue Reysbeschreibung aus Deutschland nach Constantinopel...*, Nürnberg 1608, s. 47-48; G. C. von den Driesch, *Historische Nachricht von der... Gross-Botschaft nach Constantinopel*, Nürnberg 1723, s. 125-126; Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 10.391-10.393, III, 24; Mehmed Râif, *Mir'ât-ı İstanbul*, İstanbul 1314, s. 320; Ahmed Refik [Altınay], *Türk Mimarları*, İstanbul 1937, s. 86-87; a.m.f., "Mimar Sinan", *TTEM*, yeni seri: I (1930-31), s. 9, nr. 19; *Topkapı Sarayı Arşiv Klavuzu*, İstanbul 1940, II, 100; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 515 vd.; R. Melül, *Mimar Sinan, Hayatı ve Eseri*, Ankara 1965, s. 43; Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri*, Ankara 1975, s. 153-155; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 20-21; Aptullah Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1986, s. 402; Semavi Eyice, "Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 729-752, İngilizce'si: s. 753-756, ayrıca metin dışı 10 resim; İsmet İlter, "Köprüleri ile Mimar Sinan: IV-Cisir-i Mustafa Paşa", *Karayolları Bülteni*, sy. 210, Ankara 1967, s. 21-24, 39; Cem Atabeyoğlu, "Mustafa Paşa Köprüsü", *Pirelli Dergisi* (R. Radzeff in makalesi *Narodisa Kulture* adlı derginin 19 Temmuz 1963 tarihli sayısında yayımlanmıştır. Makalenin Sofya'daki Türk elçiliğinden Dışişleri Bakanlığı kanalıyla Türk Tarih Kurumu'na intikal eden Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır).

 SEMAVİ EYİCE

CİSR-i MUSTAFA PAŞA

(جسر مصطفى پاشا)

Bulgaristan'da bugünkü adı
Svilengrad olan kasaba.

Edirne'nin 30 km. kuzeybatısında Bulgaristan sınırları içerisinde yer almaktadır. Kasabanın bulunduğu bölge, 1362 yılında Edirne'nin fethi sırasında Osmanlı idaresine girmiş olmalıdır. XV. yüzyılda Rumeli eyaletine bağlı Çirmen sancağı içerisinde yer alan bölgedeki kasaba adını, Kanûnî Sultan Süleyman döneminde ikinci vezir olup Çoban veya Gazî unvanı ile bilinen Boşnak Mustafa Paşa (ö. 935/1529) tarafından inşa ettirilen köprüden almaktadır.

Enderun'dan yetişen Mustafa Paşa, kapıcıbaşılık ve Rumeli beylerbeyliği görevlerinde bulunduktan sonra üçüncü

vezirliğe, 1522'de Rodos seferi sırasında da Mısır valiliğine getirilmiş, daha sonra İstanbul'a çağrılarak ikinci vezirliğe yükseltilmiştir. Önemli devlet hizmetlerinde bulunan ve ülkenin çeşitli yerlerinde hayır eserleri yaptıran Mustafa Paşa bu eserlere, Osmanlı hânedanına damat olması sebebiyle, gerek II. Bayezid gerekse Kanûnî tarafından kendisine ve hanımına temlik edilen mülklerden bir kısmını vakıf olarak bağlamıştır. Nitekim Çirmen'de bulunan Karaağaç köyü ile Aladeresi mezraası gelirini de köprüsünün inşa ve bakım masraflarını karşılamak üzere tahsis etmiştir. Mustafa Paşa'nın yaptırdığı köprü'nün yanında yine kendisi ve Yavuz Sultan Selim'in kızı olan hanımı Hafsa Sultan tarafından büyük bir cami, imaret, muallimhâne ve han yapılmış, böylece yeni bir yerleşme yerinin temelleri atılmıştır.

Buranın Cisir-i Mustafa Paşa adıyla bir kasaba haline gelmesi ise muhtemelen III. Murad devrinden (1574-1595) itibaren olmuştur. Nitekim 1530 tarihli *Tahrir Defteri*'nde bir yerleşim birimi olarak ismi görülmezken III. Murad dönemine ait 651 numaralı *Çirmen Tahrir Defteri*'nde ilk defa kasaba olarak adına rastlanmaktadır (BA, TD, nr. 651, s. 115-116). Öte yandan yine arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre bu tarihlerden itibaren (1602) Naldöken Yörükleri köprü çevresine yerleşmişlerdir (Gökbilgin, *Rumeli'de Yürükler*, s. 56, 59). III. Murad dönemine ait tahrir defterinde kasabanın, biri hristiyanlara ait olmak üzere Câmî-i Şerif, Mahalle-i Atık ve Mahalle-i Cedid adlarını taşıyan dört mahallesi olduğu kayıtlıdır. Yeni kurulduğu anlaşılan kasabada otuz bir hâne, sekiz mücerred gayri müslim ile 150 hâne, yetmiş bir mücerred müslümandan oluşan bir nüfus bulunmaktaydı (tahminen 980 kişi). 1653'te buradan geçen Evliya Çelebi'ye göre kasabada 700 hâne, yedi cami bulunmakta, köprü başında ise Mimar Sinan'ın yaptığı selâtin camilerine benzer bir cami, bunun yanında bir imaret, sıbyan mektebi, han, hamam, çarşı ve pazar yer almaktaydı (*Seyahatnâme*, III, 422).

Yol üzerinde bulunması sebebiyle kısa sürede gelişen Cisir-i Mustafa Paşa, 1829 yılına kadar Çirmen sancağına bağlı bir nüfus olarak kalmıştır. Edirne vilâyeti kurulunca bu vilâyete dahil bir nahiye oldu. 1831 nüfus sayımında kaza olarak yer alan Cisir-i Mustafa Paşa'da 914 müslüman ve 1329 gayri müs-

CİSR-İ MUSTAFA PAŞA

lim erkek nüfus bulunmaktaydı ki bu da kadınlarla birlikte yaklaşık 4500 civarında bir nüfus yapmaktadır. Kasaba 1829 ve 1876 yıllarında Rus orduları tarafından işgal edildi. Doğu Rumeli vilâyeti kurulunca, daha sonra da vilâyetin Bulgarlar'ca işgali üzerine sınırda bulunması dolayısıyla önemi arttı. *Kāmûsü'l-a'lâm*'da belirtildiğine göre bu sırada kasabada 8000 kadar nüfus, biri büyük birkaç cami, hükümet konağı ile kışla, bir de askerî hastahane yer almaktaydı. Ayrıca müslümanlar için bir rüşdiye, iki ibtidâî ile bir Rum, beş Bulgar, bir yahudi mektebi mevcuttu. Çirmen, Lefke ve Selbükten nahiyelerinden teşekkül eden kazada ise mevcut elli iki köyle birlikte toplam 27.138 nüfus vardı. Bunlardan 9715'i müslüman-Türk, 12.716'sı Bulgar, 4150'si Rum, 425'i yahudi ve 132'si de Ermeni idi. Kasaba Balkan savaşlarından sonra da önemini korudu. Bu savaşlarda Bulgar işgaline uğradığı esnada kasaba ve çevre köylerinde 5154 ev, 650 dükkân, otuz iki cami, yirmi bir kilise, bir havra, kırk beş okul, bir medrese, iki türbe, iki manastır bulunuyordu. Kazada en çok tahıl, burçak, fasulye, nohut, mercimek, bakla, tütün ve pamuk üretimi yapılmaktaydı. Bağ ve bahçe ziraatı da önemli bir gelir kaynağıydı. 1915'te Bulgaristan Krallığı'nın Alman ittifakına katılması için Almanya'nın baskısıyla yapılan bir sınır düzeltmesinde Bulgaristan'a terkedilen kasaba, bugün de transit yolu üzerinde ticaret merkezi olma durumunu korumaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 370, s. 326; nr. 651, s. 115-116; O. C. Busbecq, *Türk Mektupları* (trc. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul 1939, s. 37; H. Derschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü* (trc. Yaşar Önen), Ankara 1987, s. 43; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 422; *Sicill-i Osmânî*, IV, 372; *Kāmûsü'l-a'lâm*, VI, 4309; *Mir'ât-ı Hakikat* (Miroğlu), s. 211, 526, 689; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı (1831)*, Ankara 1943, s. 38; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 515-516; a.m.f., *Rumeli'de Yürükler*, s. 56, 59; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzül Teşkilatı ve Yol Sistemi* (doçentlik tezi, 1982), İÜ Ed. Fak. Ktp., TE, nr. 32; a.m.f., "XIV. Yüzyılda Sosyal Ekonomik ve Demografik Bakımdan Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri", *TTK Belleten*, LIII/207-208 (1989), s. 643, 670; L. İnciciyan — H. D. Andreasyan, "Osmanlı Rumelisi'nin Tarih ve Coğrafyası", *GDAAD*, sy. 4-5 (1976), s. 134; TA, XXIV, 504.

YUSUF HALAÇOĞLU

CİVÂR

(الجوار)

Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde Araplar arasında yaygın olan bir himaye müessesesi.

Civâr sözlükte "komşuluk" anlamındadır. "Komşu" demek olan câr kelimesi hem haksızlığa uğrayan kimseyi koruyanı, hem de ona sığınan şahsı ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'de, müşrikleri, "Ben sizin yardımcınızım" (وانى جار لكم) diyerek (el-Enfâl 8/48) Bedir Gazvesi'ne teşvik eden şeytanın yardım vaadi câr kelimesiyle anlatılmıştır. Aynı kökten gelen icâre ve mücâvere de "himaye ve komşuluk" anlamlarına gelmektedir. Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de kendisinin her şeyi koruyup kolladığını, fakat zâtının himayeye muhtaç olmadığını ifade etmektedir (bk. el-Mü'minûn 23/88). Ayrıca civâr ve mücâvere kelimeleri "mescidde itikâfa girmek" mânasına da gelmektedir. Nitekim bazı hadislerde Hz. Peygamber'in Mekke'de iken Hira'da, Medine'de ise mescidde itikâfî bu lafızlarla rivayet edilmiştir (msl. bk. Buhârî, "İ'tikâf", 2; Müslim, "İmân", 257, "Şıyâm", 213). Daha sonraki dönemlerde Mekke veya Medine'ye gidip yerleşen müslümanlar için mücâvir tabiri kullanılmıştır.

Civâr kelimesi tarihî bir terim olarak Câhiliye devrinde ve İslâm'ın ilk dönemlerinde son derece yaygın olan eman* ve himaye müessesesini ifade etmektedir. Birini himaye etme işini hem fertler hem de aile, aşiret ve kabileler üstlenebildiği için civârî ferdî ve içtimaî olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür. Gerek himaye isteyen (müstecîr) ve bu isteği kabul edilerek himaye altına alınan kimsenin (câr), gerekse himaye eden şahsın (mücîr) uyacağı bazı esaslar mevcuttu.

Bir bölgede herhangi bir haksızlığa ve zarara uğramaktan endişe eden kişi veya zümreler, muhtemel haksızlığı önleyebilecek güçte olanlardan kendilerini himaye etmelerini isterlerdi. Gerek himaye isteği gerekse bunun kabulü, insanların bir araya geldiği hac ve benzeri toplantılarda taraflarca açıkça ifade edilir, himayenin kalkması da aynı şekilde alenî olurdu. Habeşistan'a hicret eden müslümanlar, Kureys'in İslâmiyet'i kabul ettiği şâyiisi üzerine Mekke'ye geri döndüklerinde haberin asılsız olduğunu öğrenmişler ve eski dostları arasından bulunan bazı müşriklerin himayesi-

ne sığınmak zorunda kalmışlardı. Osman b. Maz'ûn Kureys'in ileri gelenlerinden Velîd b. Mugîre'nin himayesine girmiş, fakat bir müşrik tarafından korunmanın ıstırabını hissedince bu himayenin kalkmasını arzu etmiş, Velîd b. Mugîre ile Kâbe'ye giderek civârın son bulunduğunu karşılıklı ilân etmişlerdi. Birini himayesine alan şahsın onu her türlü kötülükten koruması ve bu uğurda her türlü tehlikeyi göze alması bir şeref meselesi sayılırdı. Bu konuda gösterilecek herhangi bir ihmâl, verilen söze ihanet sayıldıktan başka himaye sözü verenin şahsı, ailesi ve kabilesi için bir utanç, tenkit ve tahkir vesilesi kabul edilirdi. Dolayısıyla Araplar himaye sözü verdikleri şahsı korumak için gerekirse canlarını feda etmekten çekinmezlerdi. Nitekim Arap tarihinde civâr sebebiyle çıkmış kabileler arası savaşlar vardır. Taraflar arasında civârın iyice benimsendiği ve kökleştiği durumlarda onun kan bağı derecesinde, hatta daha ileri tutulduğu ve himaye edilen şahsın nesebe dahil edildiği de olmuştur. Şahısların dışında mukaddes yerler de meselâ Kâbe ve çevresi emin bölge sayılmıştır. Kendisinin himaye istenilecek kişi evinde bulunmadığı zaman onun evine girip sığınmak, evinin gölgesinde oturmak veya himaye sözü veren kişinin elbisesini giymek, hatta elbisesinden bir parçayı taşımak da himaye alâmeti olarak kabul edilmiştir. Topluluk karşısında ilân edilmese bile bir evde misafir olan kimse üç gün süreyle himaye altında sayılırdı. İlân edilen himayelerde bazan koruma süresi sınırlandırılır, bazan da himayenin kimlere karşı olduğu belirtilirdi. Bu durumda koruma süresi bittikten sonra veya himaye ilânında belirtilen zümreler dışında bir yerden gelen zarar ve haksızlıktan himaye eden kimse sorumlu tutulmazdı.

Civâr müessesesi İslâmî dönemde de varlığını sürdürdü. Kur'ân-ı Kerim'deki, "Eğer müşriklerden biri senden eman dilerse Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona eman ver" (et-Tevbe 9/6) meâlindeki âyet bu hususu ifade etmektedir. Bir müslüman bir müşriği himaye edebileceği gibi onlardan birinin himayesine de girebilir. Hz. Peygamber'in uygulamaları da bu mahiyettedir. Meselâ onun Tâif dönüşü müşriklerin ileri gelenlerinden ve akrabalarından olan Mut'im b. Adî'nin himayesinde Mekke'ye girişi, çevre kabilelere İslâm'ı tebliğ ederken onların himayesine sığınma isteği, Bi'rîmaüne faciâsından önce Âmir

CİVANMERT

(bk. FÛTÛVVET).